

УДК 341.4

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.39>**Вадим Попко,**

докт. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри порівняльного і європейського права

Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗБЛИЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті розглядаються фактори, що впливають на процес зближення кримінально-правових систем, й обґрунтовується теза про закономірність і неминучість їх поступового зближення. Такими факторами визначаються глобалізація; зростання суспільних передумов міжнародної злочинності, передусім транснаціональної; інтернаціоналізація злочинності; імплементація норм міжнародного кримінального права, а також їх трансформація шляхом прийняття нових національних кримінальних законів або внесення змін і доповнень у вже чинні; розвиток співробітництва держав у протидії злочинності. Для зближення кримінально-правових систем вагоме значення має надання міжнародної правової допомоги як важливого елемента міжнародного співробітництва між правовими системами різних держав.

Автором надана характеристика кримінально-правових систем, показано їх розбіжності й виявлено спільні тенденції розвитку, зокрема зближення в регулюванні кримінально-правових відносин. Завдання посилення протидії злочинам міжнародного характеру диктує необхідність укладення міжнародних угод, що покладають на держави-учасниці зобов'язання не лише встановити кримінальну відповідальність за злочин певного роду, а й окреслити рамки покарання за їх здійснення. Розкривається механізм зближення кримінально-правових систем у трактуванні злочину, його складу, співучасті, обставин, що виключають протиправність діяння та інше. Обґрунтовується необхідність криміналізації міжнародних протиправних діянь у національному законодавстві, зокрема внесення до Особливої частини кримінальних кодексів різних країн норм про діяння, які за міжнародними конвенціями належать до тяжких злочинів (тероризм, захоплення заручників, викрадення людей, торгівля людьми й використання рабської праці, експлуатація проституції, поширення порнографії, піратство, незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин тощо).

Ключові слова: міжнародна злочинність, глобалізація, інтернаціоналізація, правова інтеграція, співробітництво держав, кримінально-правова система, конвенція.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації є важливою тенденцією сучасного етапу суспільного розвитку, без урахування якої неможливо дослідити практично ні один аспект політичного, соціального, економічного чи духовного життя країни. Світові інтеграційні процеси у сфері економіки, політики, права, соціальних відносин, що відбуваються в рамках глобалізації, мають не лише позитивний характер, а й супроводжуються негативними наслідками. Одним із них є інтернаціоналізація злочинності, структура і зміст якої визначають пріоритетні напрями діяльності суб'єктів, що беруть участь у протидії злочинності. Так, на перший план останнім часом усе більше висуваються завдання спільної протидії загальнокримінальним транснаціональним злочинам, що зачіпають інтереси багатьох держав, у силу їх суспільної небезпеки та значної поширеності.

У зв'язку з цим цілком зрозуміло, що Організація Об'єднаних Націй, її органи

й установи, інші міжнародні організації на універсальному та регіональному рівнях, держави та їхні правоохоронні органи приділяють велику увагу проблемам співробітництва в протидії злочинності. Підтвердженням тому є рішення й рекомендації практично всіх конгресів ООН з питань запобігання злочинності й кримінальному правосуддю. При здійсненні міжнародного співробітництва в цій сфері необхідно вирішити, у крайньому разі згладити, суперечливу ситуацію, коли, незважаючи на інтернаціоналізацію злочинності, засоби й форми протидії їй залишаються переважно національними (внутрішньодержавними). Тому метою такого співробітництва є досягнення єдності, узгодженості дій держав, міжурядових організацій, інших суб'єктів цієї діяльності щодо попередження злочинності, кримінально-правовій протидії їй та виконання покарань при невідмінних умовах дотримання законності,

прав і свобод людини, правил поведінки з правопорушниками.

Сучасна злочинність має все більш транснаціональний характер, виявляє схожі тенденції свого існування в різних країнах і континентах. У такій ситуації очевидно, що держави повинні виробляти схожі принципи й підстави кримінальної відповідальності, єдині критерії криміналізації й декриміналізації діянь, мати відповідну систему мір покарання й засобів кримінально-правового впливу.

Метою статті є з'ясування закономірностей зближення кримінально-правових систем в умовах глобалізації та факторів, що впливають на цей процес.

Останніми роками в науці міжнародного кримінального права значно зростає зацікавленість до вивчення загальнотеоретичних і прикладних проблем протидії міжнародній злочинності. Ученими досліджується феномен злочинності й вплив на неї глобалізації, причини та соціальні передумови, узагальнюється міжнародний досвід співробітництва держав у цій сфері, вивчаються національні кримінально-правові системи й система міжнародного кримінального права. Цим проблемам присвячені праці відомих учених: В.Ф. Антипенка, П.Д. Біленчука, Н. Бойстера, А. Боссарда, М.Г. Вербенського, Г. Верле, А.Е. Жалінського, Г.П. Жаровської, Н.А. Зелінської, А. Кассезе, А.Г. Кибальника, В.В. Лунеева, В.В. Меркушина, В.А. Номоконова, Т.Л. Сироїд, Ю.В. Трунцевського та ін.

Питання взаємодії кримінального-правових систем і їх зближення також не обійдені увагою вчених, проте розробленість цієї тематики недостатня. Зближення кримінально-правових систем розглядається вітчизняними та зарубіжними компаративістами зазвичай у контексті порівняльного правознавства. Згідно з кримінально-правовою наукою вплив глобалізації на теорію і практику протидії злочинності вивчається переважно з погляду проблем формування міжнародного кримінального права та його співвідношення з національним правом (Л.В. Іногамова-Хегай, О.Г. Кибальник, В.Т. Нор, Н.Б. Федорчук), а також розвитку міжнародної юрисдикції по кримінальних справах (М.І. Костенко, О.М. Солоненко). Ученими досліджуються окремі процеси та явища цих проблем, зокрема компаративно-політичні виміри та глобалізаційні імперативи протидії міжнародному тероризмові (В.М. Вакулич), протидія відмиванню коштів (міжнародні стандарти, зарубіжний досвід, адміністративно-правові, кримінологічні, кримінально-правові (О.Є. Корис-

тін)), універсалізація кримінально-правових систем (А.Г. Кибальник) тощо. Процеси взаємодії міжнародного та порівняльного кримінального права, а також зближення кримінально-правових систем зазначали ще наприкінці ХХ ст. А.В. Наумов та Дж. Флетчер. Водночас закономірності зближення кримінально-правових систем під впливом розвитку міжнародного кримінального права та національного права, а також перспективи цього процесу в епоху глобалізації вивчені недостатньо.

Виклад основного матеріалу. У наш час використання поняття «кримінально-правова система» є широко вживаним як у міжнародному праві, так і в національному праві, а також у порівняльному правознавстві [1]. Дослідження кримінально-правових систем породжує в правовій науці низку проблем, що зумовлені складними процесами суспільного розвитку. Однією з них, що має пріоритетний характер, є проблема зближення правових систем, яка зумовлює правову інтеграцію й формування не лише локальних, а й загальних правових просторів. Як зазначає Х. Бехруз, сучасні процеси, породжені епохою глобалізації, ставлять перед усією юриспруденцією загалом і перед порівняльним правознавством зокрема завдання використання потенціалу різних правових сімей (систем) у вирішенні масштабних завдань, що зачіпають усе людство або його частину [2]. Світові тенденції інтеграції та глобалізації неминуче призводять до взаємодії, взаємовпливів національних правових систем. Із посиленням інтеграційних процесів подальше зближення правових систем стає все більш очевидним [3]. Подібним же чином розвивається й кримінально-правова наука, поступово переходячи від жорсткої критики іноземного права до пошуку й позитивних оцінок досвіду законодавців інших правових систем. «Існують певні висхідні категорії, що складають певний базовий набір, яким і визначаються рамки будь-якої полеміки, що неминуче виникають у кожній системі кримінального права... Різні країни можуть знаходити різні відповіді, трактуючи ці висхідні категорії, але такі рішення, що складають поверховий прошарок права, не повинні затьмарювати безсумнівну єдність, що лежить в основі правових культур. Якщо базові залишаться незмінними, тоді правові культури будуть мати більше спільного, ніж можна було б передбачити» [4].

Ще на початку минулого століття відомий російський криміналіст М.Д. Сергєєвський писав, що «наукове дослідження не може обмежитися позитивним правом одного якогось народу (правом вітчиз-

няним). Як необхідний матеріал повинні бути залучені визначення права інших держав. Цивілізованим народам нашого часу не судилося замкнене життя; міжнародні впливи проникають у всі сфери, ігнорувати їх ми не можемо. Постійні міжнародні зносини мають своїм наслідком розвиток низки, так би мовити, загальнонародних інститутів, які аж ніяк не заважають самостійному розвитку установ національних, але для власного застосування й розуміння вимагають знайомства з правом інших країн. Приклади численні й відомі всім: усе наше нове судочинство іноземного походження. Можна сказати, що всі сучасні уложення Європи, у тому числі й наше, не залишилися без іноземного впливу; інакше бути не може. Пропагувати виключну національну замкненість – значить заперечувати всю новітню історію і ставити на місце реальної дійсності свою власну, довільну утопію» [5].

Той факт, що у світі сформувалось декілька систем кримінального права, традиційно вважається загальноновизнаним [6]. Історично це цілком закономірно, оскільки економічний, соціальний, політичний і культурний розвиток різних країн ішов різними шляхами. Але поступово розвиваються інтеграційні процеси, які зумовлюють формування світової економічної системи й політичного, правового та культурного зближення різних народів. Зближення правових систем здійснюється шляхом пізнання та взаємного збагачення.

Зазвичай виокремлюють такі основні типи кримінально-правових систем (як прояв правових систем у цілому): романо-германський (західноєвропейський континентальний); англо-американський (англосаксонський); мусульманський; соціалістичний; традиційний [7]. В основі цієї класифікації кримінально-правових систем покладено низку простих критеріїв: 1) історичне походження і становлення кримінально-правової системи; 2) особливості кримінально-правової доктрини, яка відображає стиль юридичного мислення і правову культуру у цілому; 3) специфіка кримінально-правових норм; 4) характер правозастосовної практики й напрям кримінальної політики у цілому.

У літературі також трапляється класифікація кримінально-правових систем, основана на ролі кримінально-правового примусу в політиці держави конкретного історичного періоду [8]. У рамках цієї класифікації виокремлюють репресивні, каральні й гуманістичні кримінально-правові системи.

Зазначимо, що будь-яка класифікація типів кримінально-правових систем є доволі умовною, адже їх вивчення не може обмеж-

итися аналізом лише нормативних положень позитивного права. Широкий системний підхід включає аналіз багатьох складників кримінального права як системи, зокрема кримінально-правової доктрини, що відображає правову культуру та правову політику країни чи регіону; кримінально-правових норм, установлених офіційними органами держави; правозастосовної практики, спрямованої на реалізацію принципів, цілей і завдань кримінального права, тощо. Методологічною основою такого розуміння кримінально-правової системи є широкий підхід до праворозуміння загалом. Варто зазначити, що на правовій мапі світу існують впливові правові системи, джерелами яких є не лише законодавчі норми, а й звичаєве право, а також норми, створені в процесі суддівської правотворчості, що становлять так зване загальне право (common law), що суттєво розширює кордони праворозуміння. Також варто мати на увазі, що у світі існують цивілізації, державні й правові системи «незахідного» типу, подібні праву Японії, де панує доктрина «неправової держави», що заперечує провідну роль права в житті суспільства, яка базується на визнанні вирішальної ролі традиційних соціальних цінностей. Очевидно, що вузьконормативний підхід є недостатнім для адекватного розуміння традиційних кримінально-правових систем.

Також варто мати на увазі, що у світі існують кримінально-правові системи, зумовлені багатоманітністю правових і соціальних систем, які не можуть бути зведені до кількох типів. У рамках одного й того ж типу кримінального права існують різні види чи національні моделі кримінально-правових систем, для яких характерні оригінальні теоретичні доктрини, специфічні законодавчі положення, а також особливі форми й методи практичного здійснення цілей і завдань кримінального права. Крім того, існують кримінально-правові моделі змішаного типу, які поєднують риси та принципи різних правових систем. Багатоманітність моделей кримінально-правових систем зумовлена особливостями політики, економіки, ідеології, релігії та інших факторів, що визначають своєрідність правових і соціальних систем. Відмітимо деякі з них на прикладах найбільш поширених у світі кримінально-правових систем – романо-германської (континентальної) та англо-американської (сім'я загального права).

Романо-германський (континентальний) тип кримінально-правової системи базується на ідеях і принципах, характерних для романо-германської правової сім'ї. Концептуальними ідеями цього типу кри-

мінально-правової системи є відданість класичній школі кримінального права, що сформувалася наприкінці XVIII – початку XIX ст.; ідея індивідуалізації кримінальної відповідальності; основне джерело права кримінальний закон; існує кодифікація кримінально-правових норм; кримінальне законодавство європейських держав відрізняється широким підходом до поняття кримінального діяння, яке включає не тільки злочини, а й проступки, що об'єднуються категорією «кримінальні правопорушення» чи «протиправні діяння»; розмежовуються ці поняття ступенем тяжкості діяння; у кримінальному законодавстві широко розповсюджене формальне визначення поняття злочину; правозастосовна практика європейських держав відповідає принципам каральної політики, згідно з якою покарання розглядається як засіб установлення справедливості. Політика взаємодопомоги й добросусідських відносин відображена у використанні регіонального принципу дії кримінального закону в просторі. Наприклад, згідно з Кримінальним кодексом Швеції, особа, що здійснила злочин поза межами королівства, відповідає за шведським правом і перед шведським судом, якщо вона є датським, фінським, ісландським чи норвезьким громадянином і перебуває на території Швеції. Подібна норма міститься в Кримінальному кодексі Данії. Зазначені норми є відображенням процесів гармонізації та зближення правових систем Скандинавських країн.

В **англо-американському типі кримінально-правової системи** виокремлюють дві основні моделі: британську й американську, проте їх спільними витоками є ідеї та принципи англійського *загального права* (*common law*). Американський професор Роско Паунд ще наприкінці XIX ст. характеризував систему загального права в трьох поняттях: «верховенство права», «прецедент» і «змагальний процес» [9]. *Британська кримінально-правова модель* характеризується такими концептуальними ідеями: визнання судових рішень по конкретних справах джерелом права поряд із законодавчими актами та науковими доктринами; відсутність кодифікованих джерел права; наявність численних регіональних кримінально-правових норм, що відображає особливості дії кримінального закону в просторі і ступінь автономії окремих регіонів. *Американська кримінально-правова модель* відображає особливості американського дуалістичного федералізму, яка зумовлює відсутність у державі єдиної кримінально-правової системи й наявність численних правових систем, включаючи одну федеральну та п'ятдесят у штатах, де діє своє власне зако-

нодавство. Однак це не означає відсутність єдиної кримінальної політики в країні, яка відображається у федеральному законодавстві, що не має кодифікованої форми систематизації, проте має єдиний комплексний зміст. Сучасна американська кримінально-правова доктрина базується на концепції «панування права» («rule of law»), згідно з якою кримінальне покарання розглядається як необхідний засіб забезпечення суспільної безпеки й загальної превенції злочинів.

Характеризуючи ту чи іншу кримінально-правову систему, зауважимо, що кожна національна модель кримінального права має унікальний характер, що, однак, не заперечує існування регіональних тенденцій і світових закономірностей його розвитку. До світових закономірностей належить зближення кримінально-правових систем та основних напрямів і шкіль у науці кримінального права. Ще в 1998 р. професор А.В. Наумов зазначав, що до загальносвітових закономірностей розвитку основних кримінально-правових систем сучасного світу варто зарахувати їх зближення, яке в перспективі визначить розвиток національного кримінального права різних держав [10]. Професор Ю.О. Тихомиров виокремлює чотири основні напрями «узгодженого» правового розвитку держав: зближення законодавства, гармонізація законодавчих актів та уніфікація законодавства, коли розробляються й вводяться в дію загальнообов'язкові одноманітні юридичні норми [11]. Варто наголосити, що зазначені процеси відбуваються як на міжнародному, так і на національному рівнях, унаслідок чого відбувається зближення кримінально-правових систем.

Зближення кримінально-правових систем уже стало загальною світовою тенденцією світового політико-правового розвитку, яка спостерігається на двох рівнях: *горизонтальному* – взаємодія кримінально-правових систем різних держав чи груп держав; *вертикальному* – взаємопроникнення міжнародного кримінального права та внутрішньодержавного права держав. З одного боку, у міжнародному праві зростає питома вага норм, що «прийшли» з внутрішньодержавного права, з іншого – у системах національного права значною стає питома вага схвалених міжнародних норм. Відбувається взаємопроникнення та взаємне збагачення цих систем права, проте, варто зазначити, з певними складнощами, адже різним є рівень політичного, економічного та правового розвитку правових систем.

Зближення кримінального законодавства, що належить до різних правових

систем (горизонтальний рівень), спостерігається в інститутах як Загальної, так і Особливої чистин (така структура кримінального законодавства існує в більшості правових систем). Це можна побачити при порівнянні різних правових систем за основними кримінально-правовими інститутами. У державах англо-американської системи основними джерелами кримінального права були правовий звичай і судовий прецедент: суди не тільки застосовували, а й створювали норми права. Пізніше джерелом кримінального права стала й доктрина – трактати учених-юристів. У державах романо-германської кримінально-правової системи визнають закон головним джерелом кримінального права й відмовлялися від прецедентного та звичаєвого права, проте в наш час у кримінальному праві обох систем дещо відступають від цих позицій. В Англії кодифікація кримінального права почалася з 1981 р. у рамках правової комісії для Англії та Уельсу, щоправда, ще не завершена. Водночас у США прецедентне право доповнено кодифікованим кримінальним правом: створене федеральне кримінальне законодавство, що являє собою збір різних нормативних актів щодо федеральних злочинів, і, крім того, кожен штат, а також Округ Колумбія й Пуерто-Ріко створили свій Кримінальний кодекс на основі опублікованого в 1962 р. Типового кримінального кодексу. У таких умовах загальне право зберігає своє значення тільки як засіб тлумачення і практичного застосування ознак злочину, які в законі тільки названі, проте не розкриті.

Романо-германське кримінальне право завжди надавало перевагу закону, прагнучи до кодифікації, проте поступово кримінально-правове регулювання стало здійснюватися й іншими кримінальними актами, які діють поряд із Кримінальним кодексом, а також кримінально-правовими нормами, що містяться в законах, які не є кримінальними. Більше того, у країнах цієї системи все більше утверджується ідея визнання судового прецеденту як джерела кримінального права. Зокрема, у Білорусі Законом «Про нормативні правові акти в Республіці Білорусь» Верховний Суд держави визнаний нормотворчим органом, а постанови Пленуму Верховного Суду – нормативними правовими актами [12].

Незважаючи на наявні розбіжності, у кримінальному праві різних держав схожим чином вирішується питання про сутність низки кримінально-правових інститутів. Розбіжності в підходах щодо розуміння вини за англосаксонським і романо-германським правом із плином часу почали сти-

ратися. У законодавстві англосаксонської сім'ї поняття «вина» взагалі не використовується, його функцію виконує поняття *mens rea*, яке не може бути зведено до *вини* не лише через складнощі перекладу з англійської іншими мовами, а й за своїм змістом. Однак навіть наявність *mens rea* в протиправному діянні не в усіх випадках була необхідною для накладення кримінальної відповідальності, оскільки існування інституту суворої відповідальності дало можливість піддати покаранню й за відсутності *mens rea*. Професор А.Е. Жалінський звертає увагу на особливості визнання вини в сучасному німецькому праві, акцентуючи увагу на тому, що в романо-германському кримінальному праві вина (*schuld*) завжди визнавалася необхідною передумовою кримінальної відповідальності. У сучасному німецькому кримінальному праві вина розглядається як елемент злочину, проте поза складом злочину, поза умислом чи необережністю. За визначенням Верховного Суду ФРН, «вина – це докір. З негативною оцінкою вини суб'єкту ставиться докір у тому, що він діяв неправомірно, що він вирішився на протиправність, хоча, діючи правомірно, він міг діяти на користь права» [13]. Зближення романо-германського й англосаксонського права вбачається в такому. По-перше, Верховний суд США оголосив *mens rea* обов'язковою передумовою кримінальної відповідальності: «Ствердження, що шкода може бути рівносильною злочину, якщо тільки вона спричинена за наявності *mens rea*, не є провінційним чи тимчасовим поняттям. Воно ... є універсальним і настійливим у зрілих правових системах...» [14]. Тим самим американське кримінальне право наблизилося до континентального права у визнанні важливості суб'єктивної складової злочину. По-друге, на зміну трьом формам *mens rea*, запропонованій американською кримінально-правовою доктриною (намір, необережність і недбалість), Типовий кримінальний кодекс США сформулював чотири форми *mens rea* (мета, усвідомлення, необережність і недбалість), тим самим суттєво розширив рамки законодавчої оцінки суб'єктивного змісту злочину. Це також усуває розбіжності між англосаксонським і континентальним кримінальним правом.

Про пом'якшення серйозних розбіжностей між різними правовими системами свідчить еволюція кримінальної відповідальності юридичних осіб, яка розвивалася поступово. Так, у 1852 р. Верховний суд штату Нью-Джерсі виніс рішення про кримінальне переслідування залізничної компанії, яка чинила перепони руху транспорту

тим, що побудувала будівлю прямо посеред дороги громадського користування. У 1854 р. Вищий апеляційний суд штату Массачусетс визнав можливим кримінальне переслідування корпорації, яка побудувала міст через судноплавну річку й тим самим створила перепони для руху річкового транспорту. Позицію згадуваних судових інстанцій підтримав у 1909 р. Верховний суд США й санкціонував введення кримінальної відповідальності для юридичних осіб. Як законодавче положення вона закріплена в § 2.07 Типового кримінального кодексу США, а згодом у кримінальних кодексах окремих штатів [15].

У наш час кримінальна відповідальність юридичних осіб передбачається в англо-американському праві, у низці європейських держав (Франція, Нідерланди) та у Китаї. Водночас, позитивно вирішуючи питання про кримінальну відповідальність юридичних осіб, у кожній кримінально-правовій системі встановлюють свої принципи такої відповідальності. Так, в Англії, США й Австралії до кримінальної відповідальності можуть бути притягнені як корпорації, так і не інкорпоровані, тобто без прав юридичної особи, об'єднання. У державах романо-германської правової сім'ї до кримінальної відповідальності притягаються не лише приватні організації, а й публічні утворення, такі як муніципалітети.

Зі зростанням числа корпорацій і збільшенням масштабів їхньої діяльності почастилися випадки їх негативного впливу на навколишнє середовище й економіку. Тому завдання кримінального переслідування юридичних осіб за завдання шкоди стала першочерговою для багатьох держав. Кримінальна відповідальність корпорацій уведена в Канаді, Данії, Нідерландах, Франції, Фінляндії, Литві, Молдові, Швейцарії; в обмежених межах – у Бельгії, Норвегії й Португалії, Китаї, Японії, Австралії. Проте немало держав (Німеччина, Іспанія, Італія) до ідеї відповідальності юридичних осіб ставляться негативно.

Зближення кримінально-правових систем унаслідок взаємопроникнення міжнародного кримінального права та внутрішньодержавного права держав (вертикальний рівень) відбувається під впливом багатьох факторів, а з посиленням інтеграційних процесів подальше зближення правових систем стає ще більш очевидним [16]. Визначальним фактором у цьому процесі варто визнати *глобалізацію* як загальносвітове явище. У загальній теорії права правова глобалізація визначається як процес формування нової, загальносвітової системи правових норм, що організують і забезпе-

чують глобальну міждержавну взаємодію в різних сферах життя суспільства, у процесі якого міжнародне право, національне право, а також право міждержавних господарських об'єднань виявляються в стані тісного взаємозв'язку. При цьому зазначається, що «глобалізація здійснює суттєвий вплив на трансформацію, зміни й модернізацію державно-правових інститутів, норм і відносин на світовому, макрорегіональному і внутрішньодержавному рівнях, стимулює, прискорює й обновлює процеси універсалізації у сфері права» [17]. Глобалізація розглядається як одна з головних світових тенденцій новітнього часу, як історична епоха, як рубіж між минулою та майбутньою епохами [18], як усеосяжний процес, тенденції якого проявляються в економіці, політиці, інформатиці, культурі, суспільстві й праві, передбачається зростання рівня взаємодії між державами. Як зазначає академік НАН України Ю.С. Шемшученко, об'єктивною закономірністю в умовах глобалізації є постійний процес зближення змісту правового регулювання й зовнішніх форм його вираження, запозичення зарубіжного досвіду, творче врахування позитивних рис правових систем інших країн [19].

У Декларації тисячоліття, ухваленій ООН 8 вересня 2000 р. [20], зазначається, що головним завданням глобалізації є забезпечення її універсального та позитивного впливу. З іншого боку, глобалізація породжує численні проблеми, крім того, серед наявних, що відзначає професор І.І. Лукашук, «виникають усе нові глобальні проблеми: організована транснаціональна злочинність, включаючи корупцію й різні види високотехнічного тероризму» [21]. Особливе значення в структурі негативних наслідків мають «криміногенні й інші кримінологічно значимі наслідки глобалізації» [22]. Товари, капітали, наркотики, зброя, знання та люди стали легко перетинати кордони. Транснаціональні мережі проникли майже в усі сфери людської діяльності [23]. Характеризуючи глобальні проблеми міжнародної спільноти, їх трансформації в універсальному міжнародному праві професор В.Г. Буткевич зазначає: «Терористичний акт 11 вересня 2001 р. справив враження на світову спільноту, адекватну хіба що тій реакції, яка була на Другу світову війну. Наступні події в Мадриді, на Балі, у Стамбулі та інших містах і регіонах, де проявили себе терористи, лише посилювали сумне відчуття міжнародної спільноти про свою незахищеність перед новими викликами» [24]. Як зазначалося на Одинадцятому конгресі ООН із запобігання злочинності й поведженню з правопорушниками (Банг-

кок, Таїланд, 2005), глобалізація та розвиток технологій принесли суспільству численні блага, проте вони відкрили також нові можливості для здійснення злочинів і для злочинців [25].

Зростання небезпеки та кількості транснаціональних злочинів викликає потребу й необхідність усе більш тісної співпраці держав у виробленні єдиної продуманої стратегії протидії злочинності. Тенденція розширення спільних для багатьох (можливо, і більшості) держав кримінально-правових заборон, що є наслідком укладання відповідних міжнародних конвенцій. Координація спільних зусиль держав із протидії злочинності ввійшла до сфери інтересів міжнародного кримінального права, що суттєво розширило його концептуальні рамки. Особливої значущості набула проблема гармонізації заходів кримінальної репресії. Ще на початку ХХ ст. професор Н.А. Захаров наголошував, що «норми кримінального права більше піддаються об'єднанню, так як поняття кримінального злочину є більш менш однаковим у державах культурного світу» [26].

Американський учений Д. Флетчер у книзі «Основні концепції сучасного кримінального права» висловив переконання, що «між різними системами кримінального права насправді існує значно більше спільного, ніж ми зазвичай уявляємо» [27]. Цю думку беззастережно підтримав російський співавтор книги А.В. Наумов: «Зближення правових систем є певною мірою вже здійсненою подією, це результат розвитку кримінального права у ХХ ст. та його неминуча перспектива в ХХІ ст.» [28].

Варто зазначити, що зближення кримінально-правових систем в умовах глобалізації відбувається під впливом розвитку суспільних передумов зростання міжнародної злочинності; інтернаціоналізації кримінального права і транснаціонального характеру злочинності; імплементації норм міжнародного кримінального права, а також їх трансформації шляхом прийняття нових національних кримінальних законів або внесення змін і доповнень у вже чинні; співробітництва держав і міжнародних організацій у сферах протидії міжнародній злочинності. Зближення кримінально-правових систем як особливий напрям співпраці держав у сфері протидії злочинності може здійснюватися виключно за допомогою міжнародно-правових засобів. Вирішальним чинником забезпечення зближення та взаємодії цих правових систем є одноманітне тлумачення норм національного права. Для зближення кримінально-правових систем вагоме значення має надання міжнародної правової допомоги

як важливого елемента міжнародного співробітництва між правовими системами різних держав.

Важливим фактором, що здійснює суттєвий вплив на зближення кримінально-правових систем, є *інтернаціоналізація кримінального права*. Сучасна злочинність має все більш транснаціональний характер, виявляє схожі тенденції свого існування в різних країнах і континентах. У такій ситуації очевидно, що держави повинні виробляти схожі принципи й підстави кримінальної відповідальності, єдині критерії криміналізації й декриміналізації діянь, мати відповідну систему покарань і засобів кримінально-правового впливу. Кримінальні кодекси більшості держав містять норми про кримінальну відповідальність за злочини проти миру і безпеки людства, а також за злочини міжнародного характеру (тероризм, захоплення заручників, угон транспортних засобів, торгівля людьми та використання рабської праці, фальшування грошей, легалізація доходів від злочинної діяльності, піратство, незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин тощо). Цілком обґрунтованою є висловлена в юридичній науці думка, що «переважання інтеграційних тенденцій у сучасному світі незаперечно свідчать про те, що епоха абсолютно автономної творчості парламентів і незалежності національної юстиції закінчується» [29].

Інтернаціоналізація означає зростання числа спільних елементів у національних кримінально-правових і процесуальних системах держав; збільшення їх здатності взаємодіяти одна з одною, а також із міжнародним правом; сприяє розвитку міжнародного кримінального права, якому належить усе більш важлива роль у боротьбі зі злочинністю [30]. Крім того, спостерігається *інтернаціоналізація заходів протидії злочинності* на теоретичному та практичному рівнях, що виявляється у створенні міжнародного кримінального права й Міжнародного кримінального суду.

Інтернаціоналізацію кримінального права як одну з найбільш загальних тенденцій розвитку кримінально-правових систем виокремлюють В.М. Додонов та О.О. Малиновський. Вони зазначають, що різноманітні процеси, що відбуваються в сучасному світі, не можуть не відобразитися на розвитку кримінального права. Незважаючи на певну мінливість кримінально-правових норм, вони виокремили три найбільш загальні тенденції, що зачіпають більшість держав: тривала гуманізація кримінального права, криміналізація нових видів злочинної діяльності й інтернаціоналізація кримінального права [31].

Варто наголосити, що в кримінальних кодексах європейських країн різняться визначення кримінальних злочинів і їх класифікація. Так, Кримінальний кодекс Франції передбачає: «ст. 111-1 – Злочинні діяння класифікуються, залежно від їх тяжкості, як злочини, проступки й порушення». У § 12 Кримінального кодексу Німеччини регламентовані «Злочини і проступки». Якщо, згідно з ч. 1 § 12 Кримінального кодексу Німеччини, «злочинами є протиправні діяння, за які передбачено як мінімальне покарання позбавлення волі на строк не менше ніж один рік і більш суворе покарання», то, згідно з ч. 2 § 12, «проступками є протиправні діяння, за які передбачено позбавлення волі на більш короткий термін чи грошовий штраф» [32]. Незважаючи на те що наведені визначення кримінальних злочинів мають свою специфіку у внутрішньому кримінальному законодавстві, кримінальні закони держав визнають міжнародні кримінально-правові норми. На них існують посилання у внутрішньому законодавстві. Кримінальний кодекс Німеччини в Загальній частині (розділ 1, глава 1, § 6) регламентує діяння, що здійснюються за кордоном проти правових благ, що охороняються міжнародними угодами, а в § 7 – дія кримінального права стосовно діянь, що здійснюються за кордоном в інших випадках. У Кримінальному кодексі Франції (книга I, глава III, розділ 2) говориться про злочинні діяння, що здійснюються за межами території Республіки, а в книзі II передбачені покарання за злочини й проступки проти людства [33].

На наш погляд, міжнародна кримінально-правова норма повинна мати пряму дію у внутрішньому законодавстві держав, які її прийняли. Існування інтернаціоналізованої транснаціональної злочинності зобов'язує держави швидко та гнучко вирішувати питання уніфікації й зближення кримінального законодавства. Посилання на відсутність санкції при прямій криміналізації не може бути визнане достатньо обґрунтованим. Санкції можуть бути використані з внутрішнього кримінального закону. Тим більше, що норми кримінального законодавства європейських держав притримуються практично єдиних санкцій за міжнародні злочини. Наприклад, геноцид може бути покараний: довічним ув'язненням – ст. 211-1 Кримінального кодексу Франції [34], довічним позбавленням волі чи позбавленням волі на строк не менше ніж п'ять років – § 220 «а» Кримінального кодексу Німеччини (Особлива частина, розділ 16) [35], позбавленням волі на строк від дванадцяти до двадцяти років або смертною карою чи довічним позбавленням

волі – ст. 357 Кримінального кодексу Російської Федерації [36].

Процес зближення кримінально-правових систем має *закономірний характер*, що відбувається під впливом розвитку міжнародного кримінального права та співробітництва держав у цій сфері. Новий імпульс зближенню і взаємодії міжнародного й внутрішнього правового регулювання наданий у процесі вдосконалення діяльності міжнародних організацій і підписання нових конвенцій. Останнім часом міжнародною спільнотою ухвалено численні антикримінальні конвенції, кількість підписантів щодо яких зростає: Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р.; Конвенція ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р.; Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму від 13 квітня 2005 р.; Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 16 грудня 1997 р.; Конвенція про кіберзлочинність, ухвалена Радою Європи 23 листопада 2001 р.; Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, і щодо фінансування тероризму від 16 травня 2005 р.; Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р.; Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р.; Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, і щодо фінансування тероризму від 16 травня 2005 р. Великого значення в закономірному процесі зближення кримінально-правових систем набула Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, ухвалена Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р., в обговоренні якої взяли участь 148 делегацій на Палермській конференції високого рівня, а підписала Конвенцію велика кількість учасників Конференції – 128 держав.

Зближення кримінально-правових систем передбачає певну адаптацію національних законодавств до загальноприйнятих міжнародних стандартів у цій сфері. Такою можна вважати ст. 7 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., у якій закріплено одне з найважливіших положень, пов'язаних із кримінально-правовим регулюванням: «1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального пра-

випорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання, ніж те, що підлягало застосуванню на час учинення кримінального правопорушення. 2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями» [37]. Міжнародна кримінально-правова норма, закріплена в ст. 7 Конвенції, визначає кримінальний злочин як юридичний факт, який виражений у дії чи бездіяльності й може бути представлений у правових системах по-різному. Наприклад, для однієї типовим є прецедент, для іншої – кодифіковане кримінальне законодавство. Проте така ситуація не заважає застосовувати норму ст. 7 у принагідних випадках.

Наведену міжнародну норму можна розглядати як доцільну, необхідну, обов'язкову, як типову модель поведінки при певних типових обставинах, яка регулює кримінально-правові відносини. Її застосування, згідно зі ст. 19 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, здійснює на міжнародному рівні Європейський суд з прав людини. У змісті цієї міжнародної кримінально-правової норми проглядається її взаємозв'язок із внутрішніми кримінально-правовими нормами, що регулюють кримінально-правові відносини в конкретній державі. В основі цього взаємозв'язку покладені принципи координації та співробітництва. Тим самим усуваються можливі протиріччя, які можуть виникнути в процесі розгляду справи Європейським судом, пов'язані з існуванням різних правових систем.

Висновки

Отже, підсумовуючи, визначимо, що для розвитку міжнародного кримінального права у XXI ст. є характерним зближення кримінально-правових систем, чому сприяє збільшення числа одноманітних стандартів у кримінальній сфері. Це передбачає певну адаптацію національних законодавств до загальноприйнятих міжнародних стандартів у цій сфері.

Зближення кримінально-правових систем є загальною світовою тенденцією світового політико-правового розвитку, яка спостерігається на двох рівнях: *горизонтальному* – взаємодія кримінально-правових систем різних держав чи груп держав; *вертикальному* – взаємопроникнення міжнародного кримінального права та внутрішньодержавного права держав. Зближення кримінально-правових систем – явище

закономірне, зумовлене низкою факторів, зокрема інтеграційними процесами, глобалізацією злочинності, транснаціональним характером міжнародної злочинності, інтернаціоналізацією кримінального права, необхідністю імплементації норм міжнародного кримінального права, а також їх трансформації шляхом прийняття нових національних кримінальних законів або внесення змін і доповнень у вже чинні; розвитком співробітництва держав і міжнародних організацій із надання правової взаємодопомоги в кримінальній сфері та прийняттям низки антикримінальних конвенцій.

Список використаних джерел:

1. Ведерникова О.Н. Современные уголовно-правовые системы: типы, модели, характеристика. *Государство и право*. 2004. № 1. С. 68–76.
2. Бехруз Х. Сравнительное правоведение: учебник для вузов. Одесса: Феникс; Москва: ТрансЛит, 2011. 544 с. С. 128.
3. Fishbein D. *Biobehavioral Perspectives in Criminology*. Wadsworth: Thomson Learning, 2001. 250 p.
4. Філософія права: проблеми та підходи: навчальний посібник / за заг. ред. П.М. Рабиновича. Львів: Юрид. фак. Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2005. 332 с. С. 10.
5. Сергеевский Н.Д. Русское уголовное право: пособие к лекциям. Часть общая. 11-е изд. Пг.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1915. 397 с. С. 2–3.
6. *International Perspectives on Violence* / ed. by L. Adler, F. Denmark. Westport (CT): Praeger, 2004. 195 p.; Albanese J. *Myths and Realities of Crime and Justice*. 3rd ed. New York: Apocalypse Publishing, Co, 1990. 310 p.; Garland D. *The Culture of High Crime Societies. Some Preconditions of Recent «Law and Order» Policies*. *The British Journal of Criminology*. 2000. Vol. 40. № 3. P. 347–375; Fishbein D. *Biobehavioral Perspectives in Criminology*. Wadsworth: Thomson Learning, 2001. 250 p.
7. Ведерникова О.Н. Современные уголовно-правовые системы: типы, модели, характеристика. *Государство и право*. 2004. № 1. С. 68–76.
8. Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. Москва: Международн. отношения, 2002. 376 с. С. 12–15.
9. Pound R. *The Spirit of the Common Law*. University of Nebraska, Lincoln, 1921. 238 p. P. 22.
10. Наумов А.В. Сближение правовых систем как итог развития уголовного права XX в. и его перспектива в XXI в. *Государство и право*. 1998. № 6. С. 50–58. С. 50.
11. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения. Москва: НОРМА, 1996. 432 с. С. 75.
12. Сукало В.О. О роли судебной практики в правовой системе Беларуси. *Судебная практика в контексте принципов законности и права: сборник научных трудов* / гл. ред. В.М. Хомич. Минск: Тесей, 2006. С. 4–11. С. 6.

13. Жалинский А.Э. Современное немецкое уголовное право. Москва : ТК Велби : Проспект, 2004. 560 с. С. 215.
14. Козочкин И.Д. Уголовное право США: успехи и проблемы реформирования. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2007. 478 с. – С. 117.
15. Козочкин И.Д. Уголовное право США: успехи и проблемы реформирования / Ассоц. «Юрид. центр». Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2007. 478 с.
16. Fishbein D. Biobehavioral Perspectives in Criminology. Wadsworth : Thomson Learning, 2001. 250 p. P. 12.
17. Нерсисянц В.С. Процессы универсализации права и государства в глобализирующемся мире. *Государство и право*. 2005. № 5. С. 38.
18. Правова модернізація Ради Безпеки ООН: проблеми теорії та практики: монографія / М.О. Баймуратов, Ю.О. Волошин, Є.В. Годованик, М.М. Юрлов. Одеса : Фенікс, 2013. 270 с. С. 9.
19. Шемшученко Ю.С. Теоретичні проблеми державознавства і правознавства в умовах глобалізації. *Національна держава і право в умовах глобалізації* : збірник наукових статей. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. С. 3–15. С. 3.
20. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций. URL: <http://www.un.org/russian/document/declarat/summitdecl.htm>.
21. Лукашук И.И. Глобализация, государство, право, XXI век. Москва : Спарк, 2000. 279 с.
22. Лунеев В.В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 912 с.
23. Гаджиев К.С. Введение в геополитику : учебник для вузов. Москва : Логос, 2002. 466 с.
24. Буткевич В.Г. Виклики міжнародному праву в умовах глобалізації світу. *Право України*. 2012. № 3-4. С. 12–50. С. 18.
25. Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию : сборник материалов : в 3 кн. / под общ. ред. В.В. Голины. Киев-Харьков : Право, 2013. Кн. 3. 168 с. С. 37.
26. Захаров Н.А. Курс общего международного права. Петроград : Тип. Д.П. Вейсбрут, 1917. 476 с. С. 231–232.
27. Флетчер Д., Наумов А.В. Основные концепции современного уголовного права. Москва : Юрист, 1998. 512 с. С. 14.
28. Флетчер Д., Наумов А.В. Основные концепции современного уголовного права. Москва : Юрист, 1998. 512 с. С. 20.
29. Бойко А.И. Системная среда уголовного права : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. Москва, 2008. 49 с. С. 15.
30. Лукашук И.И., Наумов А.В. Международное уголовное право : учебник. Москва : Спарк, 1999. 287 с. С. 3.
31. Додонов В.Н., Малиновский А.А. Основные тенденции развития зарубежного уголовного права. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2006. № 1. С. 23–30. С. 23.
32. Уголовное право зарубежных государств: общая часть: Англия, США, Франция, ФРГ, Япония, Италия / под ред. И.Д. Козочкина; Ин-т междунар. права и экономики им. А.С. Грибоедова. Москва : ИМП, 2001. 569 с.
33. Уголовное право зарубежных государств: общая часть: Англия, США, Франция, ФРГ, Япония, Италия / под ред. И.Д. Козочкина; Ин-т междунар. права и экономики им. А.С. Грибоедова. Москва : ИМП, 2001. 569 с.
34. Уголовное право зарубежных государств: Особенная часть: учеб. пособие / Н.А. Голованова, В.Н. Еремин, М.А. Игнатова и др. ; под ред. И.Д. Козочкина. Москва : Изд. дом «Камерон», 2004. 527 с.
35. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии в редакции от 13 ноября 1998 года. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242733&subID=100102942>.
36. Уголовный кодекс Российской Федерации от 24.05.1996 № 63-ФЗ (ред. от 08.12.2020). URL: <http://docs.cntd.ru/document/9017477>.
37. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

Vadym Popko. Approximation of criminal law systems in the context of crime globalization

The article considers the factors influencing the process of approximation of criminal justice systems, and substantiates the thesis of the regularity and inevitability of their gradual convergence. Among the determined factors are globalization; rise of social preconditions for international crime, primarily transnational; internationalization of crime; implementation of norms of international criminal law, as well as their transformation by adopting new national criminal laws or making changes and additions to existing ones; development of cooperation between states in combating crime. It is important to provide international legal assistance as an important element of international cooperation between the legal systems of different states to achieve such approximation.

The author provides a description of criminal law systems, shows their differences and identifies common trends, in particular convergence in the regulation of criminal law relations. The task of strengthening the combat against crimes of an international nature dictates the need to conclude international agreements that oblige States parties not only to establish criminal liability for crimes of a certain kind, but also to outline the scope of punishment for their commission. The article reveals the mechanism of convergence of criminal

law systems in the interpretation of the crime, its composition, complicity, circumstances that preclude the illegality of the act and more. The necessity of criminalization of international illegal acts in the national legislation is substantiated, in particular introduction in the Special part of criminal codes of different countries of norms on acts which by the international conventions are defined as the most serious crimes (terrorism, hostage-taking, kidnapping, human trafficking and slave labor, exploitation of prostitution, distribution of pornography, piracy, illicit trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances, etc.).

Key words: international crime, globalization, internationalization, legal integration, cooperation of states, criminal law system, convention.

